

Azərbaycan folklorundan yeni nümunələr

AVARLARDAN TOPLANMIŞ ETNOQRAFİK ÖRNƏKLƏR¹

RAMAZAN BAYRAMI

Ramazan ayının ilk gününə və ay təhvil olan günə avarlarda “Kdav sodro” (“*Böyük gecə*”) deyilir. Ramazan ayı yaya düşdükdə açıq havada, qısa düşdükdə isə evlərdə bu münasibətlə süfrə açılır, aş, ət yeməkləri bişirilir. Ramazanın gəlişi evlərdə qeyd olunan zaman divar boyu döşəklər düzülür, insanlar yerdə, döşəklərin üstündə oturur, böyük taxtların (“*liqini*”) üstündə yemək verilir. “Kdav sodro” günü hamı bir-birinin qapısına gəlir, bişirilən təamdan dadır, bir-birinin bayramını təbrik edir. Həmin gün bişirilən yeməklərdən yetim-yesirə də pay göndərilir.

Ramazan ayının sonuncu günü hər evdən zəkat çıxarılır. Zəkat olaraq adam başına iki kiloqram yeddi yüz qram buğda və ya ona müqabil pul çıxarılır. Həmin zəkat kasıblara, ehtiyacı olan şəxslərə verilir. Avarlarda Ramazan ayında qəbiristanlığa gedilmir. Deyilənə görə, həmin müddət qəbiristanlığa cənnət havası buraxılmış olur. Ona görə qəbir üstünə ancaq bayram günü məsciddə bayram namazı qılındıqdan sonra gedilir. Saxurlardan fərqli olaraq, avarlarda qəbir üstünə kişi-qadın eyni vaxtda gedir. Hər kəs öz ölüsünün qəbrinin başına yığılır, “qulfu” oxutdurur. Qəbirüstünə gedənlər özü ilə şirniyyat aparır, qəbiristanlıqda ehsan verir. Söyləyicilərin dediyinə görə, əvvəllər qəbiristanlığa ehsan kimi bişmiş ət və çörək aparırdılar. “Xudul kesno”, yəni ehsan yeməkləri – halva, maxara, “hanal qusi”, “miqşil qusi”, “qıbxil qusi”, “çutu”, “bukok” aparmaq isə daha savab sayılır. Günüortadan sonra hər kəs ailəsi ilə “toxumun” (*nəslin*) böyüyünü ziyarət edir. Uzaqda olan bacı-qardaş da həmin gün ata ocağına yığılır. Bayram günü hər adam ən azı yeddi qarıya bayramlaşmağa gedir, həmin evlərdə bişirilən təamlardan dadır.

Orucluq bayramının birinci gününə “xan piriç” (*ulu gecə*) deyilir. Həmin gün uşaqlar əllərinə parçadan hazırlanmış çantalar götürüb qarı-qarı gəzir, pay yığırlar. “Къдав содро хъан буруж, баркай гъе дий цо хлоно” (tərcüməsi: *sadağa üçün konfet, bərəkət üçün bir yumurta*) deyib ev yiyəsindən pay istəyirlər. Ev yiyəsi də “Allah qəbul eləsin” deyib onların çantalarına boyanmış yumurta, konfet, peçenye qoyur. Söyləyicilərin dediyinə görə, konfet, peçenyeni çox vaxt xoşlamazdılar, əsasən yumurta istəyərdilər. Yumurtalar da ya soğan qabığında boyanmış, ya da çiy halda verilirdi.

Bayramın axırıncı günü səhər uşaqlar, axşam isə böyüklər qarı gəzirdi. Böyüklərin qarı gəzməsinə “min kuna” deyilir. “Min kuna” zamanı qadınlar kişi, kişilər isə qadın paltarını geyinir, tanınmamaları üçün üzlərinə maska taxır, başlarına kapron corab keçirir, yaxud sifətlərini kömürlə rəngləyirdilər. Yeni Şərif

¹ Örnəkləri topladı: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru İlkin Rüstəmzadə

kəndində isə “min kuna” gəzənlər yaşlı qadınların paltarlarını geyinir, sifətlərinin şalla bağlayır, əllərinə də dəyənək alırdılar. “Min kuna” zamanı hər obanın adamları dəstə halında qapıları gəzib oxuyurdular:

Min kuna amin!
Salixətin amin!
Mominətin amin!
Xədicətin amin!

Müsəlman adlarını sadalayıb ev yiyəsindən pay istəyirdilər. Söyləyicilərin dediyinə görə, min kuna gəzənlərə heç bir qadağa yox idi. Əgər ev yiyəsi onlara pay vermirdisə, onların qarşısına çıxmırdısa, əllərinə keçəni oğurlayır, qapı-bacanı dağdır, darvazanı yerindən çıxardırdılar. Yaxud ev yiyəsi pay vermək üçün qapıya çıxdıqda onu oğurlayıb aparırdılar. Söyləyicinin dediyinə görə, bir dəfə “min kuna” gəzənlərin qorxusundan hamı qaçıb evə girir, uşaq yaddan çıxıb arabanın içində qalır. Ev yiyəsi onlara pay vermədiyinə görə “min kuna” gəzənlər həmin uşağı götürüb qaçırmışlar. Ayrı-ayrı dəstələr bir-biri ilə qarşılaşdıqda bəzən onlar arasında dava düşür, bir-birinə lax yumurta atırdılar. Lax yumurtanın iyindən bəzən onlara yaxın düşmək olmurdu. “Min kuna”da yığılan ərzağı hər kəs aparıb öz evində yeyirdi.

YAZ B AYRAMI

Yazın gəlişi ilə əlaqədar hədik bişirilirdi. Hədik yeddi növ bitkinin qarışığından hazırlanırdı: buğda, düyü, qarğıdalı, lobyə, yağ, duz və quru ət. Qışda mal-heyvan kəsəndə onun çənə ətinə qurudub saxlayırdılar, hədik bişirəndə ondan istifadə edirdilər. Çənə ətinə xırda tikələrə bölüb qaynadırdılar. Hədik bişirilən yerdə böyük ağaclardan “uçuncaq” (*yelləncək*) asıb yeniyetmə qızlar, oğlanlar o uçuncaqda uçunurdular. Uçuncaq şabalıd ağacının ən hündür budağından asılır və ən azı on metr hündürlüyü olurdu. Bir nəfər əlində çubuq uçunan şəxslərdən sevdiyi oğlanın adını soruşurdu. Kimsə adını deməyə çəkinirdisə, ayaqlarına çubuqla vurub istədiyi oğlanın adını deməyə məcbur edirdi. Bir tərəfdə də arvadlar maxara bişirirdilər.

AVAR TOYU

Qabaqcıl sakini Mədinə Mustafayevanın dediyinə görə, yetkinlik yaşına çatmış oğlanlar qız seçərkən böyüklərin məsləhəti ilə hərəkət edirdi. Oğlanları çox vaxt ailə böyükləri yönəldir, xoşlarına gələn qız olanda ona diqqət yetirməyi məsləhət görürdülər. Böyüklər qız seçərkən qohum olacaqları ailənin imkanına, nüfuzuna diqqət yetirərdilər. Oğlanın könlü varsa, o zaman oğlanın anası və ya bacısı qız tərəfə *dilaçdıya* gedirdi. Yaxud da etibarlı bir adam – qızın xalası, ya bibisi vasitəsilə onların könlünün olub-olmadığı öyrənilirdi. Bu iş üçün sirt saxlamağı bacaran adam seçilirdi.

Avarlarda *elçiliyə* daha çox önəm verilir, ona görə də elçiliklər uzun sürür. Söyləyicilərin dediyinə görə, hətta bir neçə il sürən elçiliklər olub. Mahamalar kənd sakini Rizvan Mehdiyevin dediyinə görə nənəsinin iki gəlini olub: biri

Balakənin Gərəkli kəndindən, digəri isə Dağıstandan. Dağıstanlı gəlinə bir dəfə elçi düşməklə qızın “hə”-sini alıblar, amma ikinci gəlinə dəfələrlə elçi getdikdən sonra onun “hə”-sini ala biliblər. Rizvan Mehdiyevin dediyinə görə, evdə söz düşəndə nənəsi həmişə birinci gəlini utandırır ki, səni bir dəfə ağız açmaqla verdilər, amma bu gəlinin dalınca mən neçə corab yırtıb, neçə ayaqqabı dağıtmışam. Yaşlı avar sakinlərinin “bir qıza ən azı beş dəfə elçi gəlinmədisə, o qız küçəyə tullanmış hesab olunur” fikri də elçiliyin əhəmiyyətini göz önünə sərir.

Avarlarda elçiliyə çox vaxt cümə günü gedilir. Üzü cüməyə açıldığına görə cümə axşamı da uğurlu gün hesab olunub, həmin gün də elçiliyə gedilirdi. İkinci gün isə ağır gün hesab olunduğuna görə həmin gün nəinki elçiliyə, ziyarətə də gedilməzdi. Elçiliyə kişilər gedirdi. Bölgə sakinlərinin dediyinə görə, bir qıza elçi düşəndə ev sahibi qızı vermirdisə, başqa adam o qapıya elçiliyə getməyə çəkiniirdi. Ona görə də elçiliyə axşamlar – əl-ayaq yığışandan sonra xəlvəti gedilirdi ki, kənar adamlar bundan xəbər tutmasın. Söyləyicilərin dediyinə görə, hətta elə olub ki, ev sahibi qızına elçi düşdüklərini sezdirməmək üçün elçilərlə evdə deyil, kənarda görüşüb. Tino Şərifovun dediyinə görə, bacısına elçi gələndə atası elçiləri meşədə odun qırdığı yerdə qəbul etmişdi.

Ev sahibi elçini küçə qapısında qarşılayır. Elçi bu qapıya gəlməyinin səbəbini ev sahibinə çatdırır, Allahın əmri, peyğəmbərin şəriyyəti və bu evin adəti ilə onun qızını oğluna istəyir. Fikirləşmək üçün ev sahibinə bir neçə gün möhlət verib qapıdan da geri qayıdır. Növbəti dəfə gələndə qardaşı, yaxud ailə içindən bir ağsaqalla gəlir. Ev sahibi qızın əmisinin, digər şəxslərin də fikrini öyrənmək üçün elçidən əlavə möhlət istəyir. Bu şəkildə elçini bir neçə dəfə qapıdan qaytarır. Bu müddət ərzində qızın atası yoldaşı vasitəsilə qızının, digər ailə üzvlərinin fikrini öyrənir, yalnız bundan sonra qohum olmaq niyyəti varsa, elçiləri içəri çay içməyə dəvət edir, niyyəti yoxdursa, qapıdan geri qaytarır.

Qızın “hə”-si alınandan sonra növbəti dəfə artıq oğlanın atası qadınlarla – yoldaşı, bacısı, qızı və s. ilə birlikdə gəlirdi. Həmin günə “*hə gecəsi*” deyilir. “Hə gecəsi”ndə oğlan evindən qız evinə halva sinisi, boxça gətirilir, qızın ata-anasına pay qoyulur, qız tərəf də qonaqları yola salanda oğlanın ata-anasına köynək, parça, corab və s. pay qoyur. Kişilərlə qadınlar ayrı-ayrı otaqlarda əyləşir. Halva sinisi əvvəl kişilər oturan otaqda, sonra da qadınlar oturan otaqda gəzdilir, hər kəs də onun üstünə nəmərini atırdı. Həmin pul qız evinə çatır və ona uyğun gəlinə hədiyyə alınır.

Həmin gün qıza alınacaq əşyaların siyahısı oğlan evinə təqdim olunurdu, buna “*həni sındırmaq*” deyilir. Alınacaq əşyaların sayını kişilər öz aralarında müzakirə edib razılaşırdılar, qadınlar onlara müdaxilə etmirdi. Mədinə xanımın dediyinə görə, vaxtilə qız evi oğlan tərəfdən silsilə üzük (belə üzükləri Gürcüstanda zərgərlər kəsirdi), rezin qaloş, çust, şal, köynək, baş örpəyi və sair əşyaların alınmasını istəyirdi. Söyləyicinin dediyinə görə, elə vaxt olurdu ki, oğlan tərəfi qız tərəfin tələbləri ilə razılaşırdı, onda toy baş tutmurdu. Oğlan tərəfi ilə danışıqları ya qızın atası aparırdı, ya da vəkilliyi qardaşına həvalə edirdi və qızın “hə”-si onun ixtiyarında olurdu. Kişilər danışıb aralarında tam razılığa

gəldikdən sonra süfrəyə xörək gətirilirdi. Cəvahir Hetayevanın dediyinə görə, qızın rəfiqələri uzun bir kağız götürürdü və qıza alınacaq əşyaların siyahısını tuturdular. Siyahıya qız üçün lazım olan əşyaların – sep, bilərzik, kofta, tufli və s. adını yazırdılar. Söyləyicinin dediyinə görə, xalası oğlunun toyunda qızın rəfiqələri 22 əşyanın adını yazmışlar. Həmin siyahı məclisdə hamının qarşısında açıb oxunurdu. Toya kimi də həmin əşyalar alınmalı idi. Toydan bir neçə gün qabaq oğlan tərəfi aldığı əşyaları qıza göstərir, onları bəyənilib-bəyənmədiyini soruşur, üzüyü barmağına taxıb yoxlayır, alınmış paltarları əyninə geyindirirlər. Qızın bəyənmədiyi və ya əyninə gəlməyən paltarı dəyişdirib yenisini götürürdülər. Söyləyicilərin dediyinə görə, imkanlı ailələr bəzən gəlinə o qədər zinət əşyaları alırdı ki, gəlin onların ağırlığından ayağa dura bilmirdi. Üzük, sırğa, qızıl saat kimi zinət əşyaları sonralar dəbə minib, əvvəllər gəlin üçün alınacaq zinət əşyalarının başında enli sarı kəmər yazılırdı. Həmin kəmər kifayət qədər baha idi və bir camışın qiymətinə başa gəlirdi. Həmin kəməri ərə getmiş qızlar taxırdı, bu da onların ər də olduqlarının bir simgəsi idi. Qız tərəfi oğlan evinə o qədər yük qoyurdu ki, oğlan tərəfin bəzən onları almağa imkanı çatmırdı. O zaman qız tərəfi müəyyən qədər güzəştə gedir, siyahıdan bəzi əşyaların adını çıxarırdı.

Elçilikdən sonra ailələr görüşüb toyun tarixini müəyyənləşdirirdilər. Avarlarda elçiliklə toy arasında uzun müddət olmazdı. Söyləyicilərin dediyinə görə, elçilik dövrü o qədər uzun çəkirdi ki, bu müddətdə tərəflər bir-birini yaxşı tanıdığından toyu uzatmağa lüzum qalmırdı. Toyun nə vaxt keçiriləcəyi oğlan tərəfin imkanına görə müəyyənləşirdi. Əgər oğlan tərəfin imkanı zəifdirsə, qız tərəfi onlara bir ay möhlət verir, ondan o tərəfə toyu qoymurdular. Qız toyunun xərcinin müəyyən hissəsini oğlan evi çəkir. Ona görə də toyun tarixi danışılanda qız tərəfi alınacaq əşyaların siyahısını oğlan evinə verir. Bu ənənə indi də davam etməkdədir. Sadəcə olaraq, əvəllər oğlan evi toy üçün lazım olan ərzaqı alıb qız evinə göndərirdisə, indi həmin ərzağın ancaq pulunu verir.

Söyləyicilərin dediyinə görə, lap əvəllər qız ərə verildiyini toy günü xəbər tuturdu. Tino Şərifovun dediyinə görə, bibisi tarlada tütün alağı elədiyi zaman onu evə çağırırlar. Heç əlini də yumağa imkan vermirlər, elə qapıdaca kəl arabasına mindirib gəlin aparırlar.

Molla kəbini toydan qabaq ya məsciddə, ya da evdə kəsilirdi. Dini kəbində gəlinin özü, özü olmadıqda isə onun yerinə vəkalətlə atası və ya əmisi iştirak edirdi. Hər iki tərəfdən bir şahidin iştirakı ilə dini kəbin kəsilirdi. Şahidlər ata tərəfi təmsil edirdi. Kəbində iştirak edənlər mütləq başı papaqlı və namaz qılan adamlar olmalı idi. Bəy, gəlin və şahidlər abdəst alaraq mərasimə qatılırdılar. Kəbin kəsilən zaman gəlin pərdənin arxasında oturur və oradan mollanın suallarına cavab verərdi. Molla qızın rəyini üç dəfə soruşar, qız yalnız üçüncüdə cavab verərdi. Kəbin zamanı mehr olaraq təyin olunan pul da gəlinə çatardı. Söyləyicilərin dediyinə görə, indiki dövrdə mehr pulu yüz manat olaraq müəyyənləşdirilib və kəbin kəsiləndə həmin məbləğ təyin olunur.

Toydan bir gün qabaq oğlan evi adamları toya dəvət etmək üçün bir *çapar* tuturdu. Çaparı mindiyi at qırmızı yaylıqla bəzənirdi: atın quyruğu düyünlənir,

yalına qırımızı yaylıqlar bağlanırdı. Çapar hər qarıya çatanda evin böyüyünü səsləyir, “гъасал йагнаг, метер бетен” (*axşam toy başlanır, sabah gəlin gətirilir*) deyərək onu toya dəvət edirdi.

Qədim avar toyları üç gün çəkib. Birinci gün qız tərəfində çalğı olurdu, ikinci gün oğlan evində toy çalınırdı, üçüncü gün isə gəlinin cehizi gətirilirdi.

Toy oğlan evində beçinci gün günortadan sonra başlayıb iki-üç saat davam edirdi. Axşam zurna-nağarada *toya çağrıış havası* çalınır, həmin havanın çalınması ilə camaat toyun başladığını bilirdi. Birinci gün toyda cavanlar, qohum-əqraba iştirak edir, rəqs edib hünərlərini göstərirdilər. Həyətin ortasında tonqal qalanır, tonqalın ətrafında çalıb-oyunayırdılar. Gecə yarından sonra bu dəfə evdə toy davam edirdi ki, buna da *qerqena berten (dairəvi toy)* deyilir. Orada ancaq böyükələr, yaxın qohum-əqraba iştirak edirdi, bu məclisdə Qokoz, Hacı Abay, Katexli Şirin, Şikalov, Məxəm Dibir, Piləyi Bəşir, Ömər Ete, Karal Ali kimi məşhur tənbur ustaları tərəfindən keçlər (*mahnı*) oxunur, qissələr söylənirdi.

Səhəri gün toyda ağsaqqallar iştirak etdiyindən, cavanlar onların yanında rəqs etməzdilər. Həmin gün bir dana kəsilir, vəzifə bölgüsü aparılırdı. Qız evində *paltarkəsdi* keçirilirdi. Bu günə həm də *hörmət günü* deyilir. Oğlan evinin adamları gəlinə alınmış əşyaları götürüb hörmət gününə gəlir, həmin əşyalar orada bir-bir nümayiş olunurdu. Oğlan evində kəsilən dananın bir budu, bir quru çay, iki kilo qənd, düyü, yağ növbəti gün qız evinə göndərilirdi. Ən yaxın adam onu aparıb qız evinə təhvil verir, həmin ətdən də qız evində yemək bişirilir, qız evinə yığılmiş adamlar üçün süfrə açılırdı.

Avarlarda xınyaxdı olmur, amma hörmət aparılan günün axşamı qız evində *çantalar günü* keçirilirdi. Gəlinin rəfiqələri axşam onun başına yığışır, orda xırda parçaların üzərinə muncuqlar tikilir, sapla bəzək vurulurdu. Həmin tikmələr oğlan evindən gələn adamlara pay verilirdi.

Oğlan evinə toya gələnələr zənbil dolu payla gəlirdilər. Çay, qənd, kartof, dəsmal və s. ərzaqlar gətirirdilər. Ev yiyəsi ilə görüşüb onu təbrik etdikdən sonra gətirdiyi payı bir qırağa qoyurdu. Yaxın bir nəfər həmin zənbilləri açır, gətirilən payları götürüb yerinə kağızın arasında halva qoyub toy qurtarandan sonra yiyəsinə qaytarırdı.

Şənbə günü günorta “*bəy çıxdı*” olurdu. “Bəyçıxdı”da xüsusi *şaxlar* düzəldilib üzəri konfet, peçenyə, şirniyyat və s. ilə bəzədilirdi. Zurnaçılar dəstəsinin önündə yeri oyub şaxı yerə sancırdılar. Bəy ortada durur, qohum-əqrəba gəlib onu təbrik edir, ona öz hədiyyələrini verirdi. Bəyin başında mütləq papaq olmalı idi. Bəyin yanında sağdiş, soldiş dururdu. Bəyi təbrik etməyə gələn kişilər onun papağının altına pul qoyur, qadınlar isə bəyin boynuna parça, şal salırdı. Bəyçıxarma mərasimi qurtardıqdan sonra axşam tərəfi saat altı-yeddidən sonra gəlin gətirməyə gedilirdi. Dəstənin içində xüsusi bir adamın əlində xanaxürə (*şiş keçirilmiş çörək və soyutma ət*) olur. Gəlini aparmağa gələn dəstənin qız evinin darvazasında önü kəsildikdə həmin şiş onlara təqdim olunur. Balakən rayonunun Mahamalar kəndində gəlin gətirməyə gedəndə at belində aş (südlü aş/yayma) badyası aparılır. Kənd sakini Rizvan Mehdiyevin dediyinə görə, gəlin

gətirməyə gedəndə aş badyasını aparmaq bir dəfə anasına həvalə olunur. Onda hələ cavan olan anası süfrəyə бүkүlmüş aş badyasını qucağına alıb atın belində gəlin evinə gedir. Pilləkənin ağzına çatanda at бүdrəyir, badya anasının əlindən düşüb pilləkənə dağılır. Aş badyasının dağılması xeyirli əlamət hesab olunur və həmin gəlinin ayağının bərəkətli olacağı anlamına gəlir.

Gəlin olan otaqda ortadan pərdə çəkilir, oğlan evindən gələn qadınlar – bəyin bacısı, xalası və s. pərdənin arxasında gəlini geyindirir, gəlini üçün alınmış zinət əşyalarını taxırlar. Söyləyicilərin dediyinə görə, vaxtilə gəlinə mintənə kofta geyindirilir, başına üç qat örpək salınırdı. Gəlinin başına öncə çalma, çalmanın üstündən yaylıq bağlanırdı, gəlin qapıdan çıxandan yaylığın üstündən də gülbəngi (*güllü kəlağayı*) salınırdı. Yaylıq bağlandıqdan sonra gəlin pərdənin arxasından çıxarılır, üzüstə yerə uzadılır. Oğlan evinin yaxın adamı – bəyin bacısı və ya bibisi “бох кусулай, кер нухІулай, кьуда васуь тІиней нусай, рикки кьолай, кьитІи бегьарай” (tərcüməsi: ayaqları yunlu, əlləri yağlı, böyük oğlana balaca gəlin, evdə qalib gəlinən, kənarında qalib gələn) deyib bütöv bir çörəyi üç dəfə gəlinin belində “sındırır.” Çörəyin bir hissəsi qız evində qalır, bir hissəsi isə oğlan evinə aparılır. Ərə getməyən qızlar həmin çörəkdən bir tikə götürüb yatanda yastıqlarının altına qoyur, o gecə nə yuxu görsələr, onun gerçək çıxacağına inanırdılar. Çörəyi “sındırandan” sonra yengələr gəlinin başına kəlağayı salaraq qapıdan çıxardırdılar. Gəlin pilləkəndən düşəndə oğlan evindən gələn cavanlar çiyin-çiyinə duraraq kövrək notda həylələr söyləyir, gəlini kövrəldirdilər.

Gəlin əvvəllər kəl arabasında, imkanlı ailələrdə isə faytonda gətirilib. Kəl arabası və ya faytonu oğlan evi təşkil edir, araba qırmızı kəlağayılarla bəzədilirdi. Kəlin başını tutan adama qızlar yundan toxunma tumanbağı, hörmə corablar hədiyyə edirdilər. Arabada gəlinin yanında yengələri otururdu. Yengənin biri ata, digəri isə ana tərəfi təmsil edirdi. Gəlinin yengələri yaşlı adamlar olurdu, başlarına da qara şal bağlayırdılar. Boşanmamış, dul qalmış, başı müsibət çəkmiş şəxsləri qadınlardan yengə tutmazdılar, onların ayağının düşərli olmayacağına inanılırdı. Ancaq ailəsi, uşağı olan qadınlardan yengə tutulurdu. Yengələrdən birinin əlində ləmpə (*lampa*) olurdu. Söyləyicilərin dediyinə görə, güzgü tutmaq sonradan meydana çıxıb, əvvəllər belə bir adət olmayıb. Gəlin atın üstündə irəlidə gedir, oğlan evindən gələn qızlar, gəlinlər isə piyada onu müşayiət edir, yol boyu mahnı oxuyurdular.

Да балай йихІина
Музун кьодукьи щала
Гьедул хІапи буго
Чодул данпи буго
РахІил гьаде
Бонче бoге
На-на-нананай
Tərcüməsi:
Budur, gəlir,
Mazım körpüyə çatır.

İt hürməyi eşidilir,
At tappıldısı eşidilir.
Çölə çıxın,
Boxçanı götürün,
Na-na-nananay

Qızların bu cür oxumasından bilinirdi ki, gəlin aparılır.

Atın başını çəkən – “atbaşı” qız evindən olurdu, oğlan evi ona bir toyuq hədiyyə edirdi. Oğlan evi toyuq vermədikdə o, seçib ən irisini oğurlayırdı.

Gəlin gələndə bəy qonşuda olardı. Kəl arabası darvazanın ağzında durandan sonra çalğıcılar zurna-nağarayla qonşudan bəyi gətirirdilər. Bəyi gətirən dəstə beş nəfərdən ibarət olurdu: öndə çalğıcılar, onun arxasınca bəy, bəyin arxasında sağdış (“berbuqa”), sağdışın arxasında soldış, soldışdən arxada bəyin dostu, ondan da arxada başında xonça balaca qız uşağı gəlirdi. Xonçanın içində üzəri yaylıqlaörtülmüş çörək olurdu. Bəy başına kepka qoyurdu və kepkanın ucunu o qədər aşağı əyirdi ki, papaq burnunun ucuna kimi sifətini tuturdu. Bəy başaşağı gəlir və darvazının önündə dayanırdı. Bəy vağzal sədaları altında həyətdə daxil olduqdan sonra kəl arabası pilləkənin yanına qədər sürülürdü. Qaynata və qaynana gəlinin əlinə pul verib onu arabadan düşürülər. Gəlinin ayağı altında qoç kəsilirdi. Ondan sonra gəlinin ayağı altına boşqab qoyurdular. Gəlin boşqabı sındırıp pilləkənlə yuxarı qalxırdı. Gəlin pilləkəni çıxdıqda bəyin bacısı içində qəpik pullar olan noğulu onun başına səpirdi. Ondan sonra gəlin onun üçün ayrılmış otağa keçirdi. Otağın ortasına ləmpə qoyulur, gəlin üç dəfə ləmpənin başına dolandırıldıqdan sonra qaynana gəlinə, gəlin də öz növbəsində qaynanasına və oğlan evinin ən yaxın üç adamına – bəyin bacısı, bibisi, xalasına bal yedirdirdi. Birinci gecəni gəlin oğlan evində qalmırdı, bir müddət oturduqdan sonra qonşuya aparılır, səhər yenidən gətirilirdi.

Gəlin aparılanda qız evindən bir dəstə oğlan oğlan evinə bal yeməyə gedirdilər. Gəlin oturan otaqda onlar üçün süfrə açılırdı. Gəlin bir küncdə oturur, sifəti görünmürdü, həmin adamlar isə süfrənin ətrafında dairəvi otururdular. Qız evindən gələn adamların qabağına yağ-bal qoyulurdu. Dəstənin öz başçısı olurdu, onun icazəsi olmadan kimsə əlini süfrəyə uzatmazdı. Dəstə başçısı nə əmr etsə, ev yiyəsi onu yerinə yetirirdi, yerinə yetirmədikdə isə bal yeməyə gələnlər əlini süfrəyə uzatmadan durub gedirdilər. Bu müddətdə çöldə toy davam edirdi. Tonqal qalanır, tonqalın yanında insanlar müxtəlif havalara rəqs edirdilər. Birinci “Tərəkəmə” havası çalınır, ondan sonra “Kazak”, “Yerli hava”ya oynayırdılar. Axırda isə kişilər meydana atılır, üç havadan təşkil olunmuş “birinci, ikinci, üçüncü” deyilən havalara rəqs edirdilər. Hər havanın özünə məxsus xüsusiyyəti vardır. “Birinci, ikinci, üçüncü” adlandırılan havalara ancaq oğlanlar rəqs edirdilər, “Yerli hava”da oğlanlarla qızlar bərabər rəqs edirdilər. Axırda bal yeməyə gələnlər üçün də bir hava çalınır, onlar da rəqs etdikdən sonra toy dağılırdı.

Qız evindən gələn şəxslər oğlan evindən oğurluq etməyə çalışırdılar. Əsasən də, toyuq, nəlbəki oğurlayırdılar. Oğurladıqları nəlbəkini oğlanın anasına verib həmin nəlbəki dolusu halva alırdılar.

Toy gecəsi bəylə gəlin görüşəndən sonra sağdış tüfəng atırdı. Tüfəngin atılmasından bəyin “*dadaş*” olduğu bilinirdi. Həmin evdə bəylə gəlindən başqa oğlanın dostu ilə qızın yengəsi qalırdı. Onlardan başqa kimsənin o evə ayaq basmağa ixtiyarı yox idi. Tüfəng atıldıqdan sonra qız evinə muştuluğa gedirdilər.

Toyun üçüncü günü at arabası ilə gəlinin *cehizi*, *gəlin sandığı* gətirilirdi. Gəlin sandığının içinə qızın öz əli ilə toxuduğu corablar, qırağı tikməli süfrələr, əl dəsmalları, yengələrin sağdışla soldışə pay qoyulurdu. Bundan əlavə, sandığın içində boxçanın arasında bəylə gəlin üçün bişirilmiş bir qazan aş olurdu. Gəlin sandığını gətirən adam əlində ucuna qırmızı yaylıq bağlanmış cubuq tutur, arabanın önündə gəlirdi. Sandıq gətirənə “*corab aparən*” deyilirdi. Sandığını gətirən şəxsə oğlan evi pay verirdi.

Üçüncü gün keçirilən toya “qerqena berten” (*yumru toy*) deyilir. Üçüncü gün saat 12-yə qədər çalib-oynayırdılar. Saat 12-dən sonra qohum-əqrəba oynayırdı. Yengələr gəlini eyvana çıxarırdı. Gəlin ortada, yengələri isə sağında və solunda əyləşirdi. Bəyi musiqi sədaları altında həyəətə gətirirdilər. Oğlan bir kənardə dayanırdı. Oğlanın atası, anası, əmisi, bibisi, xalaları, qız evindən cehizin üstündə gələnlər hamı oynayır, axırda da gəlini oynadırdılar. Bəyin qardaşı və ya evlənməmiş yaxın adamı “*cırto*”nu (*kəlağayı*) gəlinin başından götürür, boynuna salıb oynayırdı. Bir qədər oynadıqdan sonra yengə bəyə pul verib duvağı ondan alır, yenidən gəlinin başına salırdı. Yaxud gəlinin özündə ehtiyat üç-dörd əl yaylığı olurdu. Bəy yaylığı gəlinin üzündən aldıqda gəlin digər yaylıqla üzünü örtürdü. Bəylə gəlin 3-4 dəfə dairə vuraraq oynayır, ondan sonra onlar üçün hazırlanmış yerdə oturdular. Digər qohum-ərabalar da növbə ilə oynayırdılar. Axırda da gəlini oynatdıqdan sonra toy dağılırdı.

Söyləyicilərin dediyinə görə, avar toylarının əksəriyyəti dava-dalaşla tamamlanıb. Qızı istəyib ala bilməyən şəxslər məhz bu məqamı gözləyirdilər, elə ki, oğlanın ata-anası, yaxın adamları oynamağa başladı, çalğını saxlayıb toya dava salırdılar. Bəzən elə güclü davalar olurdu ki, bəylə gəlinə xəsarət toxunmaması üçün onları aradan çıxarırdılar. Söyləyicilərin dediyinə görə, vaxtilə əksər toylar dava-dalaş üstündə yarımçıq tamamlanırdı.

Toy dağıldıqdan sonra gəlin sandığı açır, qoyduğu payı qohum-əqrabaya paylayırdı, bəyin dostuna, sağdışə, soldışə də pay verirdi. Halva çalınanda yengələr üçün balaca boşqablarda halvalar hazırlanırdı. Toydan sonra oğlan evi həmin halvaları, həmçinin parça və digər şeylərdən pay verib yengələri yola salırdı. Zaqatala avarları arasında “*halva çıxartma*” deyilən bir adət vardı. Bəyin önündə sinidə düyü unundan bişirilmiş halva olurdu. Bəyin üstündə cib bıçağı olmalı idi. Bəy bıçaqla halvanı xırda-xırda hissələrə ayırır. Yaxın qohum-əqrəba pul salıb halvadan götürür, halvanı barmaqlarının arasında tutub gəlini oynadırdılar. Orada yığılan pul gəlinə çatırdı.

Toyun səhərisi qohum-əqrəba “*gəlin çayı*” içmək üçün oğlan evinə yığılır. Gəlin səhər tezdən əyninə ev paltarını geyinib həyəti süpürür, qonaqlar gələndə qədər ata evindən gətirdiyi samovarda çay dəmləyir. Həmin gün həm qız evindən, həm də oğlan evindən qonaqlar gəlir, çox vaxt da qohum-əqrəba yığılır. Gəlin

məclisdə iştirak edənlərə çay süzür, qız evindən gələn halvalardan verir. Qonaqlar çayı içdikdən sonra nəlbəkiyə pul atır, həmin pullar da gəlinə çatırdı. Zaqatalada yaşayan avarlarda toyun səhəri gəlin ətdən sulu “*xinqal*” (xingəl) bişirir, gələn qonaqlara xingəl verilir.

Toydan sonra qohum-əqraba növbəylə bəylə gəlini evlərinə qonaq çağırır. Qız evi isə elə vaxt olub bir il gözləyir, qız oğlan evinin havasını, xasiyyətini tam götürdükdən sonra onu qonaq çağırırdılar.

Bölgəyə ezamiyyət zamanı aparılan müşahidələr göstərir ki, avarların kompakt yaşadıqı Qabaqcöl ərazisində toy adətləri kənar təsirlərə məruz qalmadan daha yaxşı mühafizə olunub saxlanmışdır. Avarlarla Azərbaycan türklərinin qarışıq yaşadığı Katexdə isə dəyişikliyə uğramışdır. Məsələn, avar toylarında nişan, gəlinin əlinə, ayağına xına qoyulması olmadığı halda, Katexdə yaşayan avarlar arasında bunlar müşahidə olunur.

YAS ADƏTLƏRİ

Avarlarda təzə qazılan qəbrin baş tərəfində çadır qurub üç gün onu qoruyurlar. Söyləyicilərin dediyinə görə, əvvəllər yeddi gün qəbrin keşiyini çəkərdilər, amma sovet dövründə o qədər qalmağa icazə vermədiklərindən günlərin sayını azaltmışlar. Hazırda üç gün qəbrin keşiyi çəkilir. Bunun üçün bir “dibir” (*molla*) tutulur, ona xidmət etmək üçün evin yaxın adamlarından biri də qəbiristanlıqda qalır. Xidmətçi hər axşam dəyişir, onu başqası əvəz edir, amma molla üç gün qəbrin üstündə qalaraq orada Quran oxuyur.

Ölü yuyulub kəfənləndikdən sonra nərdivanın üstünə qoyulub kəndirli sarınır. Həyətin ortasına qoyulur, insanlar dairəvi şəkildə ətrafında durur, molla camaatdan halallıq istəyir, ondan sonra ölünü götürüb zikrənən qəbiristanlığa aparırlar. Ölü gedəndən sonra orada qalan camaata yarım çörək, bir tikə ət, bir qaşiq halva paylayırlar.

Avarlarda ölü basıdırılan günün səhəri “qulfu çıxartmaq” üçün üç gün səhər tezdən və günorta ikinci namazından sonra qəbir üstünə gedilir. Qulfu çıxartmaq üçün qəbir üstünə gedəndə qəbrin keşiyini çəkən mollaya və ona xidmət edən şəxsə yemək aparılır. Dördüncü gün çadırın açılması olur. Qəbir üstünə gedəndə qəbrin üstündə qalan mollanı və ona qulluq edən şəxsi də götürüb yas olan həyətdə gəlir və həmin gün “qudav zikr” (*böyük zikr*) edilir. Böyük zikr günorta namazı qılınandan sonra edilir, zikr qurtardıqdan sonra da ehsan verilir. Zikr edildikdə molla zikrə başlayanda ölümlərin rəhməti, dirilərin savabı üçün filankəsin ruhuna 70 min zikr niyyət elədiyini deyir və ondan sonra zikrə başlanılır. 70 min zikr məclisdə iştirak edən şəxslər arasında bölünür, kimə nə qədər düşürsə, o qədər də zikr edir. Zikrlər ritmlə oxunur və təsbeh dənələrini çevirməklə onların sayı müəyyənləşdirilir. Təsbehi olmayanlar isə barmaq bükümlərini sayır, iki əldəki barmaq bükümlərini axıra çıxdıqda otuz iki zikr tamam olurdu.

Zikr ölü üçün, onun ruhu üçün ən böyük savab hesab olunur. Bununla bağlı Zaqatala rayonundan qeydə alınmış bir rəvayətdə deyilir: “Deyilənə görə, keçmişdə bir dibrin yoldaşı ölür. Gecə-gündüz bu dibir yata bilmir. Nə vaxt

gözlərini yumursa, arvadı yuxusuna girir, səksənib oyanır. Bir neçə gün belə təkrar olunandan sonra özündən də savadlı başqa bir dibirin yanına gedir. Buna açıb danışır ki, hər gecə arvadım mənim yuxuma girir. Bu dibir deyir ki, yetmiş min dəfə “la illah” elə. Bu dibir yetmiş min dəfə “la illah” elədikdən sonra arvadının ruhu onun yuxusuna gəlmir. Bu kişi də öləndə vəsiyyəət eliyir ki, mənə yetmiş min zikr çalın. O vaxdan bizdə ölü öləndə yetmiş min zikr oxunur”. Söyləyicinin dediyinə görə, zikr əvəllər ölünü qapıdan çıxarıncə oxunurdu, indi isə ölünün üçündə nə qədər adam yığılırsa, onlar arasında bölüşdürülüb oxunur.

Cənazə qapıdan çıxarıldıqdan sonra onun acılığı çıxsın deyə halva bişirilir. Yas halvasını adi halvalarla eyni qaydada bişirirlər. Ərinmiş yağı tiyana tökürlər, qaynar olduqdan sonra üstünə un əlavə edirlər. Unu tökdükə qarışdırırlar, un yağı tam canına hopdurur. Qovrulmuş unun iyi gələndə sonra üstünə şəkər tozu əlavə edirlər və vam xodda şəkər tozu əriyənə qədər qarışdırırlar. Şəkəri çox olanda bir az su əlavə edirlər ki, şirinliyini götürsün. Sonra halvanı sinilərə çəkib soyumağa qoyurlar. Soyuduqdan sonra da kiçik parçalar halında nəlbəkilərdə süfrələrə verirlər. Xeyir işlərdə bişirilən halvalar da eyni qayda ilə hazırlanır, sadəcə olaraq, toy halvasında halvanın üstü kişmişlə bəzədilir, üstünə kişmişlərlə üzüyə oxşar naxış salınır.

Cümə axşamına ölən şəxsin yaxın qohumları, yasa gələ bilməyənlər gəlir. Sonuncu cümə axşamından sonra növbəti cümə axşamlarında evin ən yaxın adamları sadağa ilə qəbir üstünə gedir. Ev adamları hər cümə ölünün qəbrini ziyarət edir. Söyləyicilərdən birinin yoldaşı 2006-cı ildə avtomobil qəzasında dünyasını dəyişmişdi, bu gün də hər cümə onun qəbrini ziyarət edir.

Ay tamamında və yaxud üçüncü həftənin tamamında ölüyə qırx verilir. Kimin tələsik işi varsa, qırxı ikinci həftənin tamamında da verə bilər. Deyilənə görə, səbh tezdən qəbrin ayaq tərəfindən yaxınlaşan birinci şəxsi ölü görür. Ona görə də ölünün qırxında səbh tezdən qəbir üstünə gedilir. Evdə bişən sac yeməklərindən – maxara, qutab, fəsəli və s. aparılır. Həmin sadağalar bir süfrənin üstünə qoyulur, orada olan şəxslərə paylanır.

İMƏCİLİKLƏR

Bölgədə qarşılıqlı yardımlaşma formaları içərisinə ən geniş yayılanı iməcliklərdir. Tütün, barama, yun darama, qarğıdalı təmizləmə və s. iməcliklər vaxtilə bölgədə geniş yayılmışdır. Bu iməcliklərin bir qismi baramaçılıq, tütünçülük və s. sahələrin dağılması ilə sonralar məişətdən çıxsə da, bir qismi bu gün də davam edir. Bunlardan biri evin tikilməsi, “qajar”ın (*özül*) qoyulması ilə bağlı keçirilən iməcliklərdi. Qabaqçöl kənd sakini Məryəm xanımın dediyinə görə, vaxtilə ev tikəndə fəhlə tutmağa ehtiyac olmayıb. Kimsə ev tikəndə qohum-qonşu bundan xəbər tutub ona köməyə gəlirdi. Kişilər özülün tökülməsində, iri daşların daşınmasında iştirak edir, qadınlar isə çay qoyur, yemək bişirir, bir qismi də çay daşlarının arasını doldurmaq üçün istifadə olunan xırda daşları vedrələrə yığıb daşınmasına kömək edirdilər. Belə iməcliklər sayəsində bir günə evin özülü qoyulurdu, yaxud divarın hörgüsü yarıya qədər tamamlanırdı. Bir neçə gün fasilə

verilir, hörgü qurduqdan sonra yenə on-on beş adam yığışib evi tikib başa çatdırırdı. İməclik günü ev yiyəsi qazan asır, iməcliyə gələnlər üçün yemək süfrəsi açırdı. Ev tikilib qurtardıqdan sonra da mövlud oxunur, ehsanlar verilir, insanlar ehsandan yeyib dağılışırdılar. Ramazan Xutrəyevin dediyinə görə, ev yiyəsi qajar qoyulan zaman ən yaxın adamları, əsasən də kişi xeylağını iməcliyə çağırırdı. Həmin gün evin özülü qoyulur, iməclikdə iştirak edən adamlar çörək yeyib dağılır, ardını usta özü davam etdirirdi.

Tütünü qıranda və ipə yığanda, barama təmizləyəndə iməcliklər keçirilirdi. Tütün qıranda səhər tezdən sahələrə çıxılır, günortaya kimi tütün yarpaqları qırılır, bir maşına yüklənərək tütün saraylarına gətirilirdi. Axşam qızlar, qadınlar saraylara yığılır, dairəvi oturub tütünləri ipə düzürdülər, oğlanlar isə dolmuş iplərin daşınmasını, sıraya düzülməsinə, tütün qurtadıqda qızların qabağına əlavə tütünlərin qoyulmasına kömək edirdilər.

Baramanın gün altında çox qalması ona ziyandır. Ona görə də baramanı çardağdan düşürdükdən sonra kölgə bir yerə yığırdılar. Qızlar, gəlinlər eşidəndə ki, axşam filankəsin evində barama təmizlənəcək, axşam həmin evə toplaşır, dairə vurub oturur, baramanı təmizləyirdilər. Bu cür iməcliklər gecə saat ikiyə-üçə kimi davam edirdi.

Barama, yun iməclikləri adətən evdə keçirilir və az adam iştirak edirdi. Sarayarda keçirilən iməcliklərə isə daha çox adam yığılır və daha təmtrəraqlı keçirilirdi. Belə iməcliklərə çalğıcı dəvət olunur, bir tərəfdə iş görülürdüsə, digər tərəfdə tənbur, zurna-balabanın sədaları altında mahnı oxuyub rəqs edirdilər. Yaşlı sakinlərin dediyinə görə, evdə keçirilən iməcliklərdə çox vaxt “maxru”(nağıl) söylənirdi, oynamaq, rəqs etmək isə saraylarda keçirilən iməcliklərdə olurdu. Qızla oğlanların bir-biri ilə tanış olmaları, bir-birinə könül açmaları da belə iməcliklərdə olurdu. Oğlanlar istədiyi qızı iməcliklərdə görüb bəyənir, sapa düzülmüş tütünləri götürəndə fürsət tapıb öz ürəyini ona açırdı. Hətta söyləyicilərin dediyinə görə, oğlanlar bəzən tütün yığılmış ipləri qəsdən dolaşdırırdılar ki, istədiyi qızla daha çox söhbət etmək imkanı olsun. İməcliyin bir qayda-qanunu var idi ki, evin böyüyünün iştirak etdiyi iməclikdə kiçik iştirak etmirdi.

İməcliklər adətən axşamlar təşkil olunurdu. Evdə təşkil olunan iməclikdə iştirak edənlərə yemək də verilmirdi. Söyləyicinin dediyinə görə, yun iməcliyi olanda qarğıdalı hədiyyi, boranı bişirirdilər. Bişmiş boranını sininin içində süfrəyə verirdilər. Uzun qış gecələrində bir yerə yığışanda birinin üzüyü oğurlanırdı. Üzüyünü geri istəyəndə onu filankəsin damından alma, armud, əzgil oğurlamağa göndərir, yalnız bu şərtlə üzüyü qaytaracaqlarını bildirirdilər. Həmin adam da məcbur olub gedirdi.

İməcliklərdə qızlar yerdə dairəvi oturur, tütünləri sapa düzdükcə, baramanı açdıqca hayla deyirdilər. Tütün saraylarındakı iməcliklərdə isə müəyyən rəqs havalalarına oynanırdı. Əvvəlcə oğlanların rəqsi olurdu. Onlar “birinci, ikinci, üçüncü” deyilən rəqs havasına, həmçinin “Əkuş”, “Serul” havalalarına, gəlinlər isə “Nuşihul naku” (Gəlin dizisi) havasına oynayırdılar. Kişilərin qrup halında

oynadıqları havalar bunlardır: “Serulab”, “Gilab”, “Gebequlab”, “Şəbilab”, “Kurşola”. Qrup rəqslərində qrupun bir rəhbəri olur, onun icazəsi olmadan kimsə oyuna müdaxilə edə bilmirdi. Bir dəstə oynayırdısa, digər dəstə öz növbəsini gözləyirdi. Kişilər dairəvi durub əl çalır. Qrup rəqslərində havanı çalanda birinci dəstənin rəhbəri oynayır, sonra onun işarəsi ilə dəstənin digər üzvü oyuna daxil olurdu. O, oynayıb qurtardıqdan sonra dəstənin digər üzvü meydana girirdi. Hamı tək-tək oynayır. Üç dəfə dövrə vurur, nağara-zurnanın qabağına gəlib yerində oynayır. Söyləyicilərin dediyinə görə, avarlar oynayanda çiyin qalxıb-düşməzdi. Birinci qrup oynayıb qurtarandan sonra dəstə başçısı havanı saxladır, ondan sonra “Qebequlab” havası başlayır. “Qebequlab” havasına hər adam oynaya bilmirdi, xüsusi fərasət tələb edirdi. Oynaya bilməyən adama məsləhət görürdülər ki, öncə findıq ağacından yapışib oynamağı öyrənsin, sonra gəlsin. Zurnaçı hər kəsin ayağına, tərzinə görə onun havasını çalardı. Bəzən elə olurdu ki, iki dost qabaq-qabağa oynayır, yaxud biri oynayır, digər dostları diz çöküb ona əl çalır. “Qebequlab” qurtarandan sonra “Kurşolab” havası başlayır. “Kurşolab” havasına iki-iki, üç-üç oynanırdı.

Oğlanların rəqsi qurtarandan sonra qızlara yaylıq və ya gül uzadıb onları rəqsə dəvət edirdilər. Qız oğlanla rəqs edə-edə bir dəfə dövrə vururdu. Sonra kim kimi istəyirsə, onu rəqsə dəvət edirdi. Qızı rəqsə dəvət edəndə qız naz edib, durmurdusa, məclis qurtarana qədər onu heç kim rəqsə dəvət etmirdi. Ona görə qızlar onları rəqsə dəvət edən olanda daha naz etməzdi, irəli atılıb oynayardı. Yaxud qız özünü naza qoyardısa, əlindən iynəni alıb onu məcburi oynadardılar. İməciliklərdə oğlan istədiyi qıza alma atırdı. Qız almanı özündə saxlayırdısa, demək onun da oğlana könlü var.

QABAQÇÖL MAQAŞI VƏ ÇIĞİRTMASI

Qabaqçölə gələn Qabaqçöl maqaşı və Qabaqçöl çığirtması dadmasa, onda deyərdir ki, o Qabaqçöldə olmayıb. Maqaş yerli şordur. Qabaqçöl maqaşını hazırlamaq üçün yağın içinə yumurta çırpılır, yumurtaya şor əlavə edilir. Bişdikdən sonra çoban salata ilə süfrəyə verilir.

Qabaqçöl çığirtması isə Qabaqçöldə yetişdirilən xüsusi soğan növü ilə bişirilir. Soğan o qədər qovrulur ki, bir kilo soğan yumruq boyda qalır. Soğanın qovrulması bir saat çəkir. Yumruq boyda qalan vaxtı kəsilmiş çolpanı soğanın içinə töküb bişirirlər. Bu zaman soğan təzədən açılıb qazanı doldurur. Bişənə yaxın üstünə yumurta çırpılır.

HƏQIQ QURBANI

Həqiq qurbanı peyğəmbər əleyhsalamın sünnəti sayılır. Həddi-buluğa çatana qədər oğlan uşağına iki dəfə, qız uşağına bir dəfə həqiq kəsilməsi vacib sayılır. İmkanı olan həqiq qurbanını bir həftənin tamamında uşağa ad qoyulduğu zaman kəsir, imkanı olmayan isə həddi-buluğa çatana qədər kəsir. Yetkinlik yaşına çatana qədər kəsə bilmədikdə, sonradan qəza kimi kəsmək mümkündür.

Qurbanlıq üçün buyrulan hökmlər həqiq qurbanı üçün də keçərlidir. Həqiq qurbanında bir yaşını doldurmuş sağlam qoç kəsilir. Qoçu kəsərkən sümüyünü qırmaq olmaz. Uşağın sümüyü möhkəm, sağlam olsun deyər heyvan oynaqlarından ayrılır. Bişirəndə ona bir az kişmiş əlavə olunur ki, şirintəhər olsun. Onda uşağın əməlinin, əxlaqının yaxşı olacağına inanılır. Həqiq ətini ya bişirib paylayır, ya da qohum-əqrabanı çağırır o ətdən hazırlanmış yeməyə qonaq edirlər. Mövluda məxsus davranışlar – qadınların məclisə başıörtülü getməsi, uzun geyinməsi və s. kimi şərtlər burada yoxdur. Həqiq qurbanı zamanı insanlar yığılır, mövlud oxudur, o ətdən yeyirlər. Həqiq qurbanının əti o qədər qaynadılır ki, ət sümükdən ayrılır. Həmin ət təmiz yeyilir, yeyildikdən sonra sümüklərini yığıb bir çalada basdırılır ki, qurd-quş dağıtmasın.

YAĞIŞ YAĞDIRMAQ VƏ GÜNÜ ÇAĞIRMAQ

Yağış yağdırmaq üçün mömin bir qadın xeylağını ağac budaqları ilə bəzəyərdilər. Həmin qadın:

Цо го ч!ахар баде
Худро гойах г!иссин баде
Шурум баде, шарам баде
Емер баде ч!ахар баде¹.

– deyər-deyər küçə-küçə gəzirdi. Onun səsini eşidən adam mütləq küçəyə çıxardı, sədəqə verərdi. Doğurdan da sınıanılmış bir vasitədi. Bir gün, iki gün keçməzdi, göydən leysan tökülərdi. Azərbaycanlılarda ona “Qodu” deyilir, bizdə “Midavay” deyirlər. Uşaqlar qaça-qaça gəlib deyərdi ki, yağış istəyən arvad gəlir, yağış istəyən arvad gəlir. Həmin arvad əyninə cır-cındır paltar geyinər, özünü yaşıl ağac budaqları ilə bəzəyərdi. Küçə ilə tək gəzərdi, gur səslə də oxuyardı. Onun səsini eşidən adam sədəqə verərdi. Həmin arvadın qapısı hal-hazırda övliya qapısı sayılır. Onun babası – Xutra Sofi bir gecədə Məkkəyə həccə gedib geri qayıdıb. Həmin qadına verilən pay da onun özünə çatardı. Kimin evində nə varsa, ondan verərdilər. Qəribəsi o idi ki, bir gün, iki gün keçməzdi, doğurdan da, şıdırğı yağış yağardı.

(Söyləyici: Mustafayeva Mədinə Bəşir qızı, Balakən rayonu, Qabaqçöl qəsəbəsi, təvəllüdü 1957, təhsili ali)

***

Hava quraq keçəndə kəndin ağsaqqaları, böyükləri camaatdan pul yığıb sadağa verirdi. Hər kəs imkanlı çatan qədər kömək edirdi. Yığılan pula dana alınır. Ya su başına, ya gölməçə başına, ya da Şərif kəndində ziyarətə var, ora yığırdılar. Bizim evin yanında bulaq vardı, yadıma gəlir ki, mən uşaq olanda sadağa üçün ora yığışmışdılar. Orada heyvan kəsilirdi, onun ətindən ətkəş (*bozbaş*) bişirilirdi. Sadağalarda təbii fəlakətin qarşısını alan Quran ayələri oxunur, dua

¹ Birinci gün iri yağsın,
Sonra xırda-xırda gəlsin,
Rahat gəlsin, çox gəlsin
Çox yağsın, iri yağsın.

edilirdi. Uşaqlar gözləyərdi ki, böyüklər Quran ayəsini oxuyub qurtaracaq, təmiz döşüklərə doldurub əvvəl çörək, sonra da ət verəcəklər. Hər kəs ehsana əlində cam və ya banka ilə gəlir, ətin suyundan qaba töküb evə aparırdılar. Kənddə qoca, xəstə adam varsa, həmin sadağadan onlara da göndərilirdi. Evdə hamilə qadın varsa, orada bişirilən yeməkdən mütləq ona çatmalı idi. Orada bişirilən ehsanın elə gözəl qoxusu olurdu ki, onun ətri yeyənin üstündən iki-üç gün çəkilmirdi. Yağış yağması üçün dua eləyir, ehsan paylayıb mövlud oxudurdular, ondan sonra bir-birinin üstünə su atmağa başlayırdılar. Sənəm deyilən qoca bir arvad var idi. Yadıma gəlir ki, o arvadı bulağın gözüne atmışdılar. O gecə bir yağış gəldi, bir yağış gəldi, Allah rəhmini heç kimdən əsirgəməsin. Elə bir yağış gəldi.

(Söyləyici: Şərifov Tinov Qurbanmahama oğlu, Balakən rayonu, Şərif kəndi)

***

Havalar qurax keçəndə meçidin həyətində böyük yığıncaqlar olardı, ərişdə kəsərdilər. Pul yığılardı, çay kənarında böyük məclis təşkil olunardı. Yağış yağdırmağ üçün sığnağa gedərdilər. Sığnax dağlar görüşən yer idi, su qovuşan yer idi. Kəndin içində “la-ilahə-illallah, la-ilahə-illallah” oxuya-oxuya sığnağa gedərdilər, orada dana kəsib qanını çaya axıdardılar. Dananın ətinə paylıyardılar. Hamı bir-birinin üstünə su atardı, bir-birini isladardı. Suya girən suya girib yağış isdiyərdi. Hamı bir ağızdan zikr edər, Quran ayələri oxuyub Allaha yalvarardılar. Duaları qurtarıb amin deyəndən sonra süfrələr açılardı. Kəsilən qurbanın ətindən orda ət yeməyi, əriş-tə bişirilər, boşqablara çəkib camaata verilərdi. Sadağanı yeyib, dua edib evə gələrdilər. Ordan iki addım irəli gələn kimi yağış başdıyardı. İndi də qalıb o adət. İndi görürsən ki, bir ay yağış yağmır, quraxdı, su gəlmir, sadağa paylıyıllar. Meçidin həyətində mövlud oxutdurullar, zikr çalılırlar ki, yağış yağsın. Həqiqətən də, yağır.

(Söyləyici: Heravasov Nurməhəmməd Şəmsəddin oğlu, Balakən rayonu, Katex kəndi, təvəllüdü 1931, təhsili ali)

***

Bəzən görürsən ki, çay gəlir, kükrəyir. Onun qarşısını kəsməy üçün qan axıdıllar. Qurban kəsib qanın çaya axıdardılar. O mənə verir ki, mən qan axıdıram, sən qan axıtma da.

(Söyləyici: Heravasov Nurməhəmməd Şəmsəddin oğlu, Balakən rayonu, Katex kəndi, təvəllüdü 1931, təhsili ali)

***

Yağış yağdırmağ üçün sınınilmış insanlar olub. Onlara deyiblər ki, sən bu gün dirriyini¹ sula, bəlkə Allah-taala yağış verdi. Fikir vermişik ki, sən dirriyi sulayanda Allah-taala yağış verir.

***

Uzun müddət yağış yağdıqda maxara bişirərdilər. O vaxtı tütün sarayları vardı, həmin sarayların altında beş-altı yerdə sac asılır, sacın üstünən maxara tökürdülər. Bundan iyirmi gün əvvəl ziyarət bulağının yanında sadağa

¹Dirrik – əkin sahəsi

vermişdilər. Kim niyyət edirsə ki, o ziyarətin üstündə mən sadağa verəjəm, olar sadağa verirdi. Maxara süd, un, duz, yağ və yumurtadan hazılandı.

***

Yağışı kəsmək, günü çağırmaq üçün taxta çömçənin işinə daş qoyardıq, daşları da bir kalağayı ilə bağlıyardıq, bir qızla bir oğlan çömçəni əllərinə alıb qapı-qapı gəzərdi¹.

Горди-горди гордина,
Горди салам вардина.
Метер можой бакъ щайги,
Жекъа нижей няхI магащ.
НяхI кьураси вас щайги!
Магащ кьураси яс щайги!

Tərcüməsi:

*Qordi-qordi qordina,
Qordi, salam verdimi?
Sabah sizə günəş olsun,
Bu gün bizə yağ-maqaş.
Yağ verənin oğlu olsun!
Maqaş verənin qızı olsun!*

Bu sözü oxuya-oxuya qapılara gələrdik. Ev yiyəsi bizə yağ, şor, yumurta verərdi. Oğlan istiyən yağ, qız istiyinə şor verərdi. Yığdıqlarımızı evə aparıb yeyərdik. Evə çatanda da gün çıxardı.

***

Çox yağış yağanda qırx keçəlin adını bir kağıza yazıb yağışın altına qoymaq lazımdı.

***

Yağış yağmayanda, hava quraq keçəndə aşağıda ziyarət yeri var, orada böyük bir qazanda əriştə bişirirlər, camaat da yığılır ora. Ora gedənlər biri yağ aparır, biri süd aparır, biri un aparır, hərə bir şey aparır, orada bişirib yeyirlər. Yeyib qutarandan sonra vedrə ilə bir-birinin üstünə su atırlar. Başdan ayağa hamısı su olur. Elə olurdu ki, həmin gecə yağış yağırdı.

İNAMLAR, TÜRKƏÇARƏLƏR

– Adam əsniyəndə, özünü pis hiss eliyəndə andızı yandırır üç dəfə pismillahi-rəhmani-rəhim deyib tüstünü qoxladanda o adam yaxşı olur.

– Uşaq təzə-təzə ayaq açanda isti çörəyi dizlərinin üstündə sındırır həmin çörəyi qonşulara paylıyardılar. Onda uşaq daha tez ayaq açırdı.

¹Gün çıxmıyanda taxta çömçəni balaca gəlincik kimi bəzəyərdilər. Ərə getməyən qız həmin gəlinciyi əlinə alardı, digər qızlar da arxada oxuya-oxuya qapıları gəzərdilər. Biri yağ verir, biri bal verir, biri un verir, biri duz, hərə bir şey verir. Sonra qızlar bir yerə yığılıb yığdıqları ərzaqdan maxara bişirər, bayatı oxuyardılar. Səhərdən axşama kimi oynayırdılar. Düzəldikləri qaşğın adına “xinbax” (çömçə) deyilir.

– Bir uşaq iştahdan kəsilsə, heç nə yemirsə, onda yeddi evdən bir şey yığdırlar. Uşağın anası, ya nənəsi əlinə qab götürüb bir kəlmə belə kəsmədən gəlir qonşunun qapısına. O qabı görən kimi qonşu başa düşürdü ki, bunun uşağı iştahdan kəsilib, pay yığmaq üçün qarıya gəlib. Bişmiş yumurta, maxara, yeməli nə olsa ondan bir tikə gətirib boşqaba qoyur. Uşağın anası sonra keçir o biri qonşuya. Bu şəkildə yeddi qapıdan yeməli şeylərdən yığıb gətirib həmin iştahdan kəsilən uşağa yedirir. Beləliklə, uşağın iştahası düzəlir.

– Kimsə süd istəməyə gəlsə, qazanın və ya bankanın içinə süd tökəndə ot və ya yarpaq qırıb atardılar. Süd istəməyə gələndə öz qabımda süd versəm, ona deyirdim ki, yumaq lazım deyil, özüm yuyaram.

– “Şödilcə” (*ziyil*) yara kimi olurdu. Kəbinli qızlar “şödilcə”ni karandaşla, kömürlə dairəyə alsın, o gedərdi.

– Balaca uşaqlarda tənqənəfəslik olanda ekiz doğan ananı gətirərlərmiş, həmin arvad uşağın sinəsinə üstünə yavaşca ayağını qoyub “pismillahi-rəhmani-rəhim” deyərmiş, o çəkilərmiş.

– Gözqaytarmaq üçün bir az sarımsağı, sarımsaq qabığını, soğanın qabığını, inək tükünü bir əysinə arasına büküb yandırardılar, onun tüstüsündə oturdular.

– Gecələr həyətdə qaynar su atmaq olmaz, onda adam stresə düşür, başı ağrıyır. Atasın olsan, “bismillah” deyib atmaq lazımdır. İnsanın üzündə “recel” (uçuq) olanda deyirlər, sən axşamlar “pismillah” deməyib su atmısan. Andızı yandıraraq həmin adamı onun tüstüsünə verirdilər, onnan gedirdi.

– Dəri xəstəliyi olur, insanın dərisi ağ-ağ xəritə kimi olur. Onda deyirdilər ki, səni “kajmı” yalıyıb?

– Qara qarğa doxsan dokuz yaxşı söz bilir, bir dənə pis söz bilir. Doxsan dokuz sözün içində bircə pis sözü deyər.

– Pəltək danışan uşağa “gügə” (bildirçin) quşunun ətinə yedirərdilər. Çox danışan uşağa da deyirdilər sən gügə əti yemisen?

– Çörək bişirəndə təndirdən çıxarılan ilk çörəyi uşağın dizi üstündə sındırırlar. Uşağı üç dəfə təndirin başına fırlayıb xeyir-dua edirlər: “Kermoxula buxqame, maçxinə cabuğət bu yeqi” (*Ayağı təpərli, əli çörəkli, dili şirin olsun*).

– Təzə uşaq doğan qadın dəhlizə çıxıb bir nöqtəyə baxırsa, xəyala gedirsə, ona deyirlər “halud qunubi”, yəni “*hal aparıb*.”

– Uşağa ad verəndə sağ qulağına azan verillər, sol qulağına qamət eliyillər. Uşaq sağlam olsun, pis əməllərdən hifz olsun diyə dua oxuyursan. “Yerdə siz, göydə mələklər şahidlik etsin” – deyib uşağın adını üç dəfə çəkirsən. Həftəsi tamam olanda uşağın başını qırırırlar, saçını ağırlığında pulu kasıb-kusuba paylıyırlar.

– Uşağa göz dəyəndə üç dəfə “qulfu” oxuyub duzu uşağın başı üstündə hərləyib ocağa atırlar.

– Gözdəymə olanda anam andız bitkisinin kökünü yandıraraq tüstüsünü gözdəyən adama verərdi. Andız bitkisini yazın əvvəli, göy guruldandıqdan yığdırlar, o zaman o daha təsirli olur. Onun gövdəsinin suyundan da müəyyən xəstəliklərin müalicəsində istifadə olunurdu.

– Bizdə keçmişdə gözqaytarmaq üçün qayçının deşiyindən kömür salırdılar. Qayçını aralayıb su dolu camın üstünə tuturdular, qaynar kömürü qayçının ağzından suyun içinə salırdılar. Saldıqca da uşağa gözü dəyə bilən adamların adını çəkirlər. Hansı adamın adı çəkiləndə kömür suyun dibinə batırsa, onun gözü dəyib. Həmin sudan uşağa sürtüb qalanını ala toranlıqdan vaxtı dördyol ayrıcına tullayırlar, dala baxmadan gəlirlər. Suyu atandan sonra səs eşitməməlisən, suya baxmamalısan, düz evə gəlməlisən.

– Bu adət Dağıstandan gələn bulxadarlarda¹ olub. Göz qaytarmaq üçün saç tükünü, zir-zibili və s. salafana büküb yola atırlar. Guya o, gözü götürür.

– Yaşlı adamlar bizə deyərdi ki, qızım, nə qədər tox olsan da, süfrə üstə gəlib çıxıbsansa, süfrədə olan nemətlərin hərəsindən bir tikə də olsa dad. Öncə duzdan başla, sora pendiri və digər nemətləri... Bu həm çörəyə hörmətdi, həm də süfrədə olan nemətlər sənə dua eliyər ki, məni saydı yedi, Allah səni tox eləsin. Əgər həmin nemətlərdən dadmasan, hamısından yeyib pendiri kəsməsən, pendir deyir ki, məni görməyən gözlərin kor olsun. Pendir həmişə küsəyən olur.

– Bir dəfə bizim uşaq qorxu keçirmişdi, mən bunu qonşu kənddə molla yanına apardım. Molla qurğuşunu qaşıqda əritdi. Bir nəfər cəmi qorxu keçirən uşağın başının üstünə tutdu, o da qaşıqda olan qurğuşunu qayçının arasından suya tökdü. Tökükcə də qayçıynan qurğuşunu kəsdi. Qurğuşun suyun üstündə müəyyən forma aldı. Molla həmin formalara baxıb dedi ki, bu uşaq itdən qorxub, çünki burda itin şəkli var. Demə, uşaq qonşunun həyətinə oynamağa gedər. Qonşunun iti qəfildən bunun üstünə atılar, ondan uşaq qorxuluq tapar. Bunu mən sonradan öyrəndim. Molla bir də dedi ki, burda əlində çubuq bir qadın var. Dedi, uşağı sən hədələmişən, ondan da qorxub. Uşağı üç dəfə onun yanına apardıqdan sonra qorxuluq çəkildi.

– Bir uşağım vardı, onu hara aparırdım, xəstələnirdi. İnan, xeyrə gedəndə, şərə gedəndə bir həfdə mənim burnumnan gəlirdi. Uşaq xəstələnirdi, hara aparsaq da xeyri yox idi. Nəysə, günlərin bir günü bu uşağı Gərəkli kəndində bir molla yanına apardıq. Molla kitabı açan kimi qayıtdı didi ki, bunu siz niyə ora-bura aparırsız? Bu uşaq gözə gəlir, ona görə partdamaya düşür. Evdən çıxardanda bunun ya corabını tərs geyindirin, ya saçını səliqəsiz yığın, ya paltarı ləkəli olsun, onda gözə gəlməz. Ondan sonra hara getsək, uşağın corabını tərsinə geyindirib özümlə aparırdım.

– Mənim buzeyim oğurranmışdı. Nə qədər axtardım, tapa bilmədim. Mənim yoldaşım getdi Axta İsrafilin yanına. O da parçadan adam formasında bir kukla düzəltdi, üstünə dua oxuyub verdi ki, apar 5-6 adama göstər. Yoldaşım kuklanı gətirib mənə verdi, mən də bir neçə nəfərə göstərdim. Üsdünnən iki gün keçmişdi, gördüm buzeyin baş-əyağını dərinin içində gətirib qapıdan içəri tulluyurlar. Axşamüsdü yoldaşımnan getdix mollanın yanına. Mollaya dedim, bizim buzeyi tapıldı. Mənə dedi ki, buzeyi oğurlayan adam sənənin yanına gəlməmiş kuklanı qəbirstanlıqda basdır. Ho adam sənənin halallıx istəməsə, onu çıxartma ordan.

¹ Mazım-Qarada yaşayan avarlara verilən ad

Gəlməsə, o adam çox yaşamıyacaqdı, ölücəxdı. Ortadan ay keçmədi, buzeyi oğurlayan adam öldü.

– Bədəndə göz yarası çıxanda qara toyuğu kəsib evin üsdən atırsan. Onun gözünün yağını göz yarasının üsdə sürtürsən.

– Qorxan adam varmı, axşam olanda hər şeydən vahimələnən, qorxan? Qorxan adam yatmalıdı bir yerdə. Birisi baş yaylığını götürür əlinə, dolça götürür, salavat çevirə-çevirə gedib krantdan su gətirir. Yolboyu danışmaq olmaz. Qorxan adam da ağzı yuxarı uzadılıb da. Dolçadakı suyu qorxan adamın alınına, qarnına qoyurlar, “Allahın məsəli, əla Məhəmmədin, əl Məhəmmədin rəsulallah” deyib üç dəfə fırladıb “mən bu adamın qorxuluğun götürdüm, suynan getsin” deyib quruşqanın içindəki suyu aparıb arxa tökürlər.

– Mənim əlimdə bir şəfa var. Əlimi boğazı ağrıyan adamların boğazına çəksəm, sağalar. Mənim atam meşəbəyi idi. Meşəyə gedəndə çöl donuzunun yeni doğulmuş yeddi balasını tapırdı. Bunnan qabaq bir adam ona demişdi ki, yeni doğulmuş yeddi donuz balasını əlinlə boğub öldürsən, sizin yeddi nəsilinizin əlində səbəb olar. O da əliyə çöl donuzunun balalarını boğur. Kimin boğazında angina varsa, atam üç gün əlini onun boğazına sürtürdü, onunla şəfa tapırdı. Bu, yeddi nəsil davam eliyir.

– Əvvələr evə gələn elçilər oxlovu isdiyərdi. Görək oxlovun üsdə un varmı, yoxsa yoxmu? Onun üsdündə un olarsa, o qız təmiz döyül diyərdi, olmasa təmiz qız deyərtilər.

– Gözündə olan adamın qara rəngdə olan paltarından bir parça kəsirik, həmin parçanı qırx dəfə iynəliyirik, yeddi dəfə qayçıynan kəsirik, onu yandırır, iylədirik. Onun külünü də təmiz yerdə, ağacın dibində basdırırıq.

– Oğlan istəyənlər niyyət edir ki, oğlum olsa, haqiq kəsəcəm. Haqiq kəsilən heyvanın sümüyünü qırmaq olmaz. Oynaxlardan ayırıb böyük bir qazanda bişirib yeyirlər. Sümüklərini də götürüb təmiz bir yerdə basdırırlar.

– Qurban kəsilən heyvana su da verirlər, duz da. Duzu hər bir heyvan yeyir. Duzu göstərsən, o saat yeməyə gələjək. Qiyamətdə qurban kəsdiyini o heyvan gələcax sənin yanına, onun üsdünə minib gedəjəhsən.

– Çörək yeyəndə “bismillahi-rəhmani-rəhim” demiyəndə şeytan oturub sənnən bərabər çörək yeyir. “Bismillahi” unudub axırda “əlhəmdüllah” deyirsən-sə, o şeytan sənnən yediyini qusur. Yeyə bilmir. Ona görə çörəyə əl vuranda, pula əl vuranda “bismillahi-rəhmani-rəhim” desən, onun bərəkətini hiss eliyərsən.

– Başqa kəndə gəlin köçən qızı külə basırlarmış. Bizim kəndin girəcəyində böyük ağac vardı. Kəndin cavanları külü torbalara doldurub ağacın arxasında gizlənərdi, qız kənddən çıxarılanda onu külə basardılar.

– Dul qadın köçəndə onun dalınca fal yumurta atırdılar.

– Dağıstanda bizim kəndin qabağında Murat harınap deyilən yer var. Martın 22-də Novruz bayramında qayanın içindən özbaşına bu yoğunnuxda su qayniyb çıxır, bir də dekabrın 22-də o su kəsilir. Camaat ora gedir. O su o biri suya qarışana qədər sən Allahdan nə diləsən, sənin sözün qəbul olur.

– Ev ilanını öldürmək olmaz. Mən əvvəl bunu bilmirdim. Ev ilanını öldüdüm, heç bir saat keçməmişdi böyrümdən elə bir ağrı tutdu ki, nəfəs ala bilmədim. Həyat yoldaşım qonşudan maşın gətirib apardı məni balinsiyaya. Bir ay qaldım balinsiyada, iynə-dərman ilə həkimlər məni sağaltdı. Ondan sora öyrəndim ki, ev ilanını öldürməğ olmaz. Öldürəndə ya ev yiyəsi rəhmətə gedər, ya da böyük fəlakət baş verər. Mən onnan sora ilan öldürürəm.

(Mətnləri söylədi: Hetayeva Cəvahir Tələt qızı, Balakən rayonu, Xalatala kəndi, təvəllüdü 1963, təhsili orta; Muradova Mominət Ramazan qızı, Balakən rayonu, Mahamalar kəndi, təvəllüdü 1962; Kaşlayeva Aybəniz Tələt qızı, Balakən rayonu, Mahamalar kəndi, təvəllüdü 1962, təhsili ali; Omarav Məhəmməd Vətçi oğlu, təvəllüdü 1932).

